



АКАД. ТОДОР Д. ПАВЛОВ

700-ГОДИШНИНА НА БОЯНСКИТЕ СТЕНОПИСИ

ВЪСТЪПИТЕЛНО СЛОВО НА НАУЧНАТА СЕСИЯ, СЪСТОЯЛА СЕ НА 8. XI. 1960 Г.

Както се вижда от заплануваните мероприятия и от самия дневен ред на настоящата научна сесия, значението, което се отдава на юбилейната година в чест на 700-годишнината на боянските стенописи, е голямо; И това е напълно понятно.

Както всички набелязани мероприятия, така и научната сесия със своя богат и важен дневен ред поставят пред всички нас редица извънредно сложни и крайно навремени въпроси. Това ще се види от самото съдържание на докладите. Тук ще си позволя да се спра с няколко думи върху значението на нашата сесия и изобщо на юбилейното чествуване на 700-годишнината на боянските стенописи.

Цялото чествуване и особено научната сесия имат задача да изяснят някои въпроси от общоидеологическо и политическо значение. Към тях спада преди всичко въпросът за някогашното и сегашното наше отношение към византийското културно наследство и по-специално към византийското изкуство от времето преди и след боянските стенописи. Тук могат да бъдат направени две съществени грешки — едната от космополитично и национално-нихилистично естество, другата от националистично-шовинистично естество.

Имало е, има и досега историци, археолози, изкуствоведи, които твърдят, че боянските стенописи и изобщо тогавашната наша живопис са имали по същество византийски характер, развивали са се по пътя, по който се е развивало тогавашното изкуство на Византийската империя. Доколкото някои от тези автори са принудени да говорят за известна самобитност, оригиналност, специфичен народностен характер на нашето изкуство, а по-специално на боянските стенописи, те все пак правят това като допълнителни уговорки. По тоя начин те по същество подценяват всичко, което нашият народ и художници са принесли в общата съкровищница на тогавашното и по-късното изобразително изкуство и изобщо на тогавашната и по-късна култура.

Както и да се мотивират подобни възгледи, каквито и доказателства да се издирват в тяхна защита, остава фактът, че те в същност означават отрицание и подценяване на творческата самобитност и ценност на нашето родно изкуство и по-специално на боянските стенописи.

От съдържанието почти на всички доклади, както и от филма, който ще видим, ще имаме възможност да се убедим, че подобен възглед е неправилен и не може да бъде приет като ръководно методологично начало при по-нататъшни наши исторически и специално-естетични изследвания и преценки на родното ни художествено наследство и по-специално на боянските стенописи.

Тъкмо противоположен, но не по-малко неправилен и вреден, е възгледът, според който в боянските стенописи се вижда само онова, което българските живописци са дали в своето творчество в смисъл на оригинално наше народностно виждане и художествено възпроизвеждане на тогавашния живот, на тогавашната действителност, на тогавашните общоидеологически задачи и тенденции на развитието на българския народ. Подобен възглед, който би могъл да бъде охарактеризиран като националистичен и ако щете шовинистичен, страда преди всичко от това, че явно се подценява и отрича безспорното и голямо значение на тогавашната византийска култура и изкуство. Известно е, че Византийската империя, която наследи гръко-римската култура, макар да я асимилира и преработи по специфичен начин, изигра на времето си безспорна положителна роля в общото развитие на европейската култура и изкуство. Това е факт, който никой сериозен научен изследовател на историята на Византия и на нейното изкуство не е отричал и не може да отрече.

Същевременно нужно е да се има предвид, че самата Византия не представляваше от себе си монолитна национална империя, а по-скоро съчетание от редица народности единими, които имаха и свой собствен народностен живот, задачи, тенденции и пр. Общото беше, че те всички се развиваха по това време по линията на феодализма, който беше господстваща общественно-икономическа формация и като такава не можеше да не наложи своя отпечатък върху живота, културата и изкуството на всички тези народи, не можеше да не предизвика порождаването в тяхната култура и изкуство на редица елементи или моменти от общофеодален и християнско-теологичен характер.

Тези общи елементи или моменти обаче у разните народности единично, влизащи тогава във Византийската империя или намиращи се под нейно влияние, имаха същевременно, както вече бе казано, и свои специфични народностни условия, задачи, възможности, тенденции, които така или иначе не можеха да не намерят отражение и в тяхното изкуство и които, влизайки, така да се изразим, в обема на понятието византийско изкуство, същевременно внасяха всяко по своему свои специфични народностни елементи или моменти и чрез това по различен начин вземаха участие в цялото по-нататъшно развитие на тогавашното изкуство, а следователно и на тогавашната общочовешка култура.

Да се отрича това обстоятелство би значело да се изпада в народностен nihilism, би значело да се отричат историческите факти, които говорят тъкмо противоположното, какъвто именно е случаят с боянските стенописи.

Днес, когато нашата държава и народ, нашата партия и научни и културни учреждения водят политика на мир и мирно съвместно съществуване с другите народи, явно неправилно във всяко отношение е да се търси както в миналото, така и в настоящето само онова, което ни е разделяло и ни разделя от другите народи, в случая, да речем, от гръцкия народ, и да се подценява или забравя онова, което ни е свързвало и свързва с тях. Достатъчно е да си спомним участието на българския народ и негови най-видни представители във въстанието на гръцкия народ, възглавявано от Ипсиланти, за да се съгласим, че изтъкването на тези и други подобни факти днес не само не е вредно или нецелесъобразно, а тъкмо обратно, е крайно полезно и целесъобразно.

Същото по принцип важи и за положителното на времето си кул-

турно и художествено влияние на Византия върху българската държава, народ, култура и изкуство. Да се подценява и отрича нихилистично това влияние би значело в същност да се застане на гледището, че всеки народ, в това число и българският народ, се появява и развива по-нататък във от всяка историческа среда, без да се влияе от другите и особено от по-културните от него народи и без от своя страна да им влияе в един или друг смисъл, като внася и самият той едни или други ценности в общата човешка културна и художествена съкровищница.

Такъв именно е случаят с боянските стенописи, които, както ще видим от самите доклади, в много отношения се намират под влиянието на византийското изкуство в някои негови етапи на развитие, но същевременно те са отражение и на българския народностен творчески гений, те са израз на редица културни и художествени ценности, които българският народ в дадения случай в лицето на боянския майстор или по-точно на боянските майстори са могли да внесат и наистина са внесли в тогавашната общокултурна и художествена съкровищница.

Да се разбере правилно всичко това, да се докаже наистина научно с помощта на специални изследвания, анализи, естетически преценки и пр. е от първостепенно политическо, общоидеологично, бих добавил, и естетично-възпитателно значение. Не се съмнявам, че нашата научна общественост ще осъзнае всичко това, за да може по този начин да бъде дадена действително правилна насока на всички наши по-нататъшни научноизследователски обяснения и преценки на цялата ни история, в това чивло и на историята на българската култура и изкуство.

Друга една проблема, която във връзка с юбилейната 700-годишнина на боянските стенописи изпъква пред нас, а следователно и пред нашата научна сесия, е следната.

В боянските стенописи намираме художествени изображения както от евангелско-теологично естество, така и от светско естество, в смисъл че между образите са дадени също образи на обикновени хора от народа, на български воини, издигнати в ранга на светци, на тогавашното царско семейство и на княжеското семейство на тогавашния севастократор Калоян и съпругата му Десислава.

Независимо от особената художествена ценност, майсторство, реалистичен елемент и хуманизъм на почти всички тези образи факт е, че те почти всички се включват в кръга на тогавашната държавност, църква, религия и култура, които имаха, както вече казахме, общо и по същество взето, феодален характер.

Същевременно както тогава, преди и след това съществувало е и съществува народно изкуство, изкуство на самите народни маси, което за съжаление нашата археология, етнография, езикознание, литературознание, изкуствоведение и изобщо нашата история все още недостатъчно са проучили, за да можем да решим въпроса доколко и по какъв начин това именно народно изкуство, тази именно, бих казал, народна естетика е намерила своето отражение в стенописите на Боянската църква. По-неже този въпрос, ще повторя, е по същество все още непроучен, дори непоставен, както би следвало да се направи това, ще го оставя засега настрана и ще се спра на следния въпрос.

Има историци — у нас и в чужбина, — които сериозно смятат, че нашето богомилско движение е послужило като изходен пункт и едва ли не като организатор и ръководител на ранната, макар и облечена в

религиозна форма, буржоазно-демократична революция на Запад. По този начин на нашето богомилско движение се приписват роля и значение, които то в същност не би могло да има.

Богомилското движение е било наистина революционно, доколкото е изразявало страданията, протеста, тенденциите на широките народни селски и градски маси, които много са страдали от тогавашните феодални и църковни порядки, от тогавашните нескончаеми войни и от редица други социални, а във връзка с това и природни бедствия. Това беше народен бунт, общо и по същество взето, срещу тогавашната феодална държава, феодална църква, феодална култура, феодален мироглед, феодална политика и морал. До колкото това беше така, богомилското движение, облечено в своеобразно религиозно-догматична, метафизична и мистична манихейска форма, изигра на времето си определена прогресивна роля, която между другото се изрази и в това, че по време на народното въстание против византийското иго богомилите взеха активно участие. В своето обаче абсолютно отрицание на тогавашната държава, църква, култура, политика и морал богомилите се проявиха не като исторически прогресивно движение.

Целият въпрос се състои в това, че създаването на българска народностна държава, на българска народностна църква, на българска търговия, култура и пр. беше на времето си историческа необходимост и следователно тяхното абсолютно отричане беше исторически погледнато отрицателно явление, което по-късно доведе богомилите до положението да не вземат активно участие в народния отпор срещу нашествието на отоманските завоеватели и дори в известна своя част да приемат леко мохамеданството. Този въпрос се нуждае от конкретно и по-точно изследване, но общата оценка за тази отрицателна страна на богомилското движение, струва ми се, е правилна. Склонен съм да видя в боянските стенописи известно, макар и косвено доказателство за това.

Въпросът се свежда преди всичко към обстоятелството, че майсторът или майсторите, които са създали знаменитите боянски стенописи, макар да засягат редица народностни мотиви, макар да дават редица народностни типове, оръдия, дрехи, предмети за потребление и пр., са дали в същност в своите стенописи такива художествени изображения на тогавашния феодален строй, феодални владетели, феодални порядки, феодална църква и феодално-християнски морал, които са рязко противоположни на общия мироглед, политика и морал на богомилското движение.

И тук именно се поставя въпросът: а как е възможно Константин-Асен и Ирина, Калоян и Десислава, светците-воини, православният Христос, дева Мария, апостолите, евангелистите и други да бъдат рисувани с такава любов, с такова майсторство, с такава страст, с такова лирично вдъхновение и с такъв успех, щом приемем, че тогавашният феодален строй с всичките му крепители и атрибути е бил вече изживян и напълно реакционен строй, както той се очертаваше в съзнанието на ортодоксалните богомили?

Казано по-иначе, всестраниното и обективно изследване и преценка на боянските стенописи може и трябва да стане една от формите или един от подстъпите за конкретно, всестранино, обективно и във всяко отношение правилно изследване и преценка на цялата наша тогавашна история. В това именно се състои научно-историческото значение на тези

изследвания и преценки, тъй като историята не трябва да се пише с общи думи, не трябва да се пише нито обективистично, нито субективистично, т. е. по покровски. Историята не е и не може да бъде политика, обърната към миналото, нито пък може да бъде обективистично изследване, което не се интересува от по-нататъшно развитие на историческите събития, доведени до наши дни включително.

Тъкмо поради всичко това моето дълбоко убеждение е, че както нашата сесия, така и всичко, което се е писало досега за боянските стенописи, и всичко, което тепърва ще бъде писано за тях, има първостепенно научно-историческо значение. Само ако всички ние и при други случаи и по други поводи постъпваме именно така, т. е. ако изследваме нашата история дълбоко конкретно, а не шаблонно, не схематично, не догматично, не превзето, един прекрасен ден ще можем да се похвалим с написването на една действително научна и същевременно политически заострена, а следователно и дълбоко възпитателна история на нашия народ.

Нека искрено пожелаем това действително да стане, защото друг път за написване на истински научна история няма и не може да има.

В това именно се състои едно от големите значения на нашата настояща научна сесия и на всички мероприятия във връзка с чествването 700-годишнината на боянските стенописи.

Най-сетне, трета проблема, която неизбежно изпъква пред нас, е проблемата на историческата и теоретична естетична ценност на боянските стенописи, за техния основен художествен метод, за техния художествен стил, за индивидуалния почерк на техния майстор или поточно майстори, както и за мястото, което Боянската школа, разглеждана от някои като включваща се в тогавашната Търновска школа, е имала в цялото развитие на изобразителното изкуство на България и на цяла Европа.

В това отношение докладите, които ще чуем, избилствуват с редица ценни положения, аргументи и изводи. Няма да ги излагам тук, защото вие сами ще ги чуете и ще прецените доколко те се правилни в разни отношения.

Не мога обаче да не се спра тук на един въпрос, по който, както ми се струва, някои наши историци и теоретици на изкуството са проявявали и проявяват, най-мекото казано, известно увлечение. Думата е за следното.

Твърде често в разните исторически и естетико-критични изследвания на боянските стенописи ще срещнете твърдението, че боянските стенописи представляват от себе си в същност Ранен ренесанс или поне прелюдия, подготовка на по-късния Ренесанс, който се извърши на Запад, в Италия и други страни.

Безспорна и безусловна истина е, че в боянските стенописи имаме редица елементи и моменти, които са съзвучни на по-късния западен Ренесанс или Възраждане. Достатъчно ли е обаче това, за да издигнем боянските стенописи до степента на Ранен ренесанс или ако щете, на прелюдия на Ренесанса в Италия и други страни? Може ли майсторът или майсторите на боянските стенописи да се смятат в точния смисъл на думата за предходници и дори учители например на Джото?

Този въпрос, въпросът за Ренесанса изобщо, е също много важен научен и идеологичен въпрос, който се нуждае от допълнителни и все-странны изследвания и изяснения.

В същност какво представляваше западният Ренесанс или Възраждане? Може ли например капиталистическите производителни сили и производствени отношения, които бяха започнали да се раждат и развиват на Запад, и цялата надстройка, изграждаща се върху тях, да бъдат взети като възраждащи се гръко-римски производителни сили, производствени отношения и обществена надстройка? В същност извършваше се не възраждане, а раждане на новата капиталистическа общественно-икономическа формация, на новата ранна и по-късна буржоазна култура, на новия обществен строй, на новата идеология. Доколкото при това раждане бяха използвани някои реалистични класически елементи или моменти от старата гръко-римска култура в противовес на абстрактните догматични, християнско-схоластични прояви на тогавашния обществен строй и култура, действително имаме известно връщане назад. Но това връщане назад може ли да се вземе като възраждане на гръко-римското общество и култура с цялата тяхна обществена надстройка?

Не е трудно да се види, че това е немислимо и че следователно крайно време е, дори и да продължим да си служим с термина „Възраждане“, да отчетем точно нещата и да се съгласим преди всичко и главно с едно, а именно с безспорния исторически факт, че т. нар. западно Възраждане беше в същност исторически закономерен продукт на постепенно оформящите се в западните страни нови производствени отношения и нова обществена надстройка.

Така именно беше на Запад. И тъкмо затова по времето на боянските стенописи или едно столетие след тях на Запад действително имаме Ренесанс или Възраждане.

А как стоеше въпросът у нас?

По време на боянските стенописи, преди тях и дори дълго време след тях може ли сериозно да се твърди, че у нас, в България, вече имаме начало на раждане и на що-годе значително по-нататъшно развитие на капиталистически производствени отношения, та да може да говорим още тогава за Ренесанс или за Възраждане в разните области на нашия живот, в това число и на изкуството?

Нашата историческа наука е длъжна всестранно, обективно, точно, аргументирано да изследва тази страна на въпроса и тогава именно, ако се окаже, че по време на боянските стенописи сме имали вече начало на развитие на капиталистически производствени отношения, да се говори за Ренесанс и у нас. Известно е, че нашето Възраждане започна по-късно, а именно когато по време на Паисий и след него бяха започнали да се раждат, макар отначало много бавно и постепенно, нови капиталистически производствени отношения в редица провинции на Отоманската империя, в това число и у нас. Но имаме ли сериозно основание да пренасяме нашето Възраждане в какъвто и да било смисъл и степен в епохата на боянските стенописи? Струва ми се, че това би било най-малкото пресилено.

Същевременно факт е, че в боянските стенописи има нещо ново, което в сравнение с дотогавашната официална византийска живопис, която бе оказала своето влияние и у нас, свидетелствува за раждането на едно наше, в значителна степен реалистично, хуманно, народностно, имащо и общочовешко значение изкуство. Във всички доклади този момент е подчертан, което е безусловно нужно и правилно. Но това, струва ми се, е по-друг въпрос, който, ще повторя пак, трябва да се

свърже не с появата на нови производствени отношения, а с други исторически факти и фактори, които дойдоха тогава в противовес на консервиращата и вече затормозяваща роля на официалното византийско изкуство.

Почти във всички доклади е отбелязано не без основание временното отпадане на византийското влияние в резултат на завладяването на столицата на Византия от латинските кръстоносци. Този факт обаче не е достатъчен да ни обясни тенденцията в нашето изкуство към надхвърляне на византийските догми и образци и към създаване на едно ново, жизнено, хуманно реалистично, българско народностно изкуство. Тук несъмнено трябва да се има предвид и народният подем по време на въстанието срещу византийското иго, тук трябва да се има предвид и разцветът на нашата, българската, народностна школа (още не национална — нацията се роди по-късно), държава, църква, търговия, култура, чувство за народностна общност и пр.

Още Маркс доказва, че изкуството е такова надстроечно идеологично явление, което не може да бъде направо, пряко изведено от икономическото битие. Общо взето обаче, по принцип, никога и никъде Маркс не е отричал своята основна мисъл, че битието определя съзнанието, а не обратно, че икономическата база определя обществената надстройка, а не обратно. Но в рамките на тази обща закономерност съществуват конкретни исторически взаимоотношения между разните фактори и явления на общественно-историческия живот на човека, поради което може да се случи така, че например митологията, миросгледът, целият останал културен живот на даден народ да окажат такова влияние върху изкуството, че то да се развие във висока степен, а след това да окаже влияние върху цялото по-нататъшно развитие на човешкото изкуство, както това се случи в древна Гърция.

От историческо и естетическо значение е въпросът дали и доколко боянският майстор или майстори, а следователно и цялата тогавашна Търновска школа, са осъществили своята безспорно прогресивна стъпка напред в областта на изкуството под влиянието именно на току-що споменатите фактори, а също така и на непроучения, ще повторя пак, фактор — нашето тогавашно народно изкуство, нашата тогавашна народностна българо-славянска, с остатъци от езическата естетика.

Пред историците на българското изкуство, както изобщо пред българските историци, археолози, етнографи, литературоведи, езиковеди, философи и др., се поставя извънредно трудната, но наложителна и благодарна задача да изследват всички тези въпроси всестранно и обективно и същевременно, разбира се, политически-идеологически заострено, без обаче нито за момент да изпадат в субективистическа покровщина.

Не се съмнявам, след като се запознах с всички доклади, че нашата сесия ще се окаже не без значение и в току-що посочения смисъл и ще бъде нещо като встъпление към по-нататъшните всестранни и задълбочени научни изследвания на цялата история на българския народ, на неговата икономика и държавност, класи и класови борби, култура и изкуство.

С тези няколко думи позволете да открия настоящата научна сесия, посветена на боянските стенописи по случай 700-годишнината от тяхното създаване. Нека се надяваме, че тя ще бъде важна стъпка в цялото по-нататъшно развитие на българската обща история, а по-специално на историята на българската култура и изкуство.